

ԱՐԴԻ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ՀԱՐՍՏԱՑՈՒՄԸ ԸՍՏ «ՆՈՐ ԲԱՌԳԻՐՔ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԼԵԶՈՒԻ» ԲԱՌԱՐԱՆՈՒՄ ՉՎԿԱՅՎԱԾ ԲԱՌԵՐԻ

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ , ՆԱԻՐԱ ՊԱՐՈՆՅԱՆ*
Երևանի պետական համալսարան

Ինչպես հայտնի է, լեզվի բաղադրիչներից ամենազգայունը բառապաշարն է, որն անմիջականորեն արտահայտում է հասարակական կյանքում կատարվող փոփոխությունները: Հայերենի բառապաշարը անընդհատ ենթարկվել է փոփոխության, համարվել բազմաթիվ նորակազմ բառերով ու կապակցություններով, որոնք կարիք ունեն հանգամանալից քննության: Կան բառեր, որոնք սկզբից ցայսօր կենդանի են մնացել և պահպանել են իրենց հիմնական նշանակությունները: Կան այնպիսիք, որոնք մնացել են կենդանի, սակայն ստացել են նոր իմաստներ: Լ. Հովհաննիսյանի «Գրաբարի բառարան: Նոր հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր»-ում և արդի հայերենի բացատրական բառարաններում վկայված բառանյութի համեմատությամբ փորձել ենք ցույց տալ գրաբարի բառապաշարի մեջ կատարված տեղաշարժերն ու փոփոխությունները, բառապաշարային որոշ յուրահատկություններ: Յուրաքանչյուր լեզվի հարստությունը պայմանավորված է նրա բառապաշարի հարստությամբ, որը ներառում է զանազան բառաշերտեր, որոնք էլ իրենց բառամթերքով ու գործառնությամբ առանձնանում են և ինքնուրույն խմբեր կազմում: Մենք առանձնացրել ենք իմաստային տարբեր դաշտերի պատկանող բառեր, կատարել դրանց քննությունը՝ ներկայացնելով այդ խմբերում ընդգրկված արմատական բառերի ստուգաբանությունը: Հիմնվելով բառարանների վիճակագրական տվյալների

* **Սուսաննա Գրիգորյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի դոցենտ

Сусанна Григорян – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории армянского языка и общего языкознания ЕГУ

Susanna Grigoryan – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at YSU Chair of the Armenian Language History and General Linguistics

Էլ. փոստ՝ susannagrigoryan@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6098-9259>.

Նաիրա Պարոնյան – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի դոցենտ

Наира Паронян – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории армянского языка и общего языкознания ЕГУ

Naira Paronyan – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at YSU Chair of the Armenian Language History and General Linguistics

Էլ. փոստ՝ naira.paronyan@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3161-2834>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 27.05.2024

Գրախոսվել է՝ 12.06.2024

Հաստատվել է՝ 14.06.2024

© The Author(s) 2024

վրա՝ պարզ է դառնում, որ տարբեր թեմատիկ խմբերում ներառված որոշ բառեր, որոնք որպես բառային միավորներ արձանագրված են բառարաններում, այժի են ընկնում իրենց պասիվ գործածությամբ, գործառնապես կենսունակ չեն, կիրառապես և քանակապես զիջում են մյուսներին, սակայն չի բացառվում, որ դրանք ևս կարող են հետագայում համայրել լեզվի կենսունակ բառապաշարը:

Բանալի բառեր - բառապաշար, իմաստային դաշտ, արմատական բառեր, փոխառություն, բառաստեղծում, նորակազմություն, արևելահայերեն, ստուգաբանություն, եզրույթ, քերականություն

Լեզվի զարգացմանը համահունչ բառապաշարը կրում է փոփոխություններ. նոր բառեր են ստեղծվում՝ պայմանավորված հասարակական կյանքում տեղի ունեցող նոր երևույթներով, կամ գործածությունից դուրս են գալիս բառեր, որոնք հնացել են: Ա. Աբրահամյանը նշում է, որ լեզվի բաղադրիչներից ամենագալայունը բառապաշարն է, և ի տարբերություն լեզվական համակարգի մյուս բաղադրիչների՝ ամենաշատ փոփոխություններն այստեղ են կատարվում: Բառապաշարի տեղաշարժերն արտահայտվում են նոր բառերի գործածությամբ, եղած որոշ բառերի իմաստավորմամբ, հնացածների և իրենց դարն ապրածների մոռացությամբ: Կարևորն այն է, որ բառապաշարի ընդլայնման համար օգտագործվում է արդեն գոյություն ունեցող ատաղձը կամ պատրաստի նյութը: Այստեղ գործ ունենք այն հիմնական ուղիների ու միջոցների հետ, որոնք դառնում են լեզվի բառապաշարում նոր բառերի առաջացման հիմք¹: Ընդհանրապես լեզվի բառապաշարի հարստացումը կատարվում է արտաքին և ներքին միջոցներով: «Հայոց լեզվի բառապաշարի հարստացման կարևորագույն միջոցը նրա ներքին հնարավորություններն են՝ սեփական բառակազմությունն ու բառաստեղծումը, բառերի վերաիմաստավորումը: Հայերենի բազմաթիվ տերմիններ ստեղծվել ու այժմ էլ կազմվում են մեր լեզվի սեփական միջոցներով»²: Լեզուների բառային կազմի հարստացման արտաքին միջոցը նաև փոխառությունն է, որն անխուսափելի երևույթ է:

Սույն աշխատանքի նպատակն է ներկայացնել արդի արևելահայերենի բառապաշարի հարստացումը ըստ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» բառարանում չվկայված բառերի: Հոդվածի ծավալի սահմանափակությունից ելնելով՝ մենք անդրադարձել ենք միայն Լ. Հովհաննիսյանի աշխատությանը³:

¹ Տե՛ս **Ա. Աբրահամյան**, Մի քանի դիտողություններ ժամանակակից հայերենի բառային նորաբանությունների վերաբերյալ, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Եր., 1970, հ. 12, էջ 36:

² **Հ. Օհանյան**, Ժամանակակից հայոց լեզվի բառապաշարը և նրա հարստացման միջոցները, Եր., 1982, էջ 98:

³ Տե՛ս **Լ. Հովհաննիսյան**, Գրաբարի բառարան: Նոր հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր (այսուհետև՝ ՉԲ), Եր., 2010:

Ապագային ենք թողել Հ. Աճառյանի⁴, «Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի»⁵, Ռ. Ղազարյանի և Հ. Ավետիսյանի⁶, Արիստակես Վարդանյանի⁷ աշխատանքները: Լ. Հովհաննիսյանի կազմած վերոնշյալ բառարանը համեմատելով Ս. Մալխասյանցի «Հայերեն բացատրական բառարանի»⁸, Է. Աղայանի «Արդի հայերենի բացատրական բառարանի»⁹ և «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարանի»¹⁰ հետ՝ փորձել ենք ցույց տալ, թե արևելահայերենի որ բառաշերտերն են հարստացել, ինչ նոր եզրույթներ են առաջացել լեզվի ներքին և արտաքին հնարավորություններով, և բառերի բազմիմաստությունը որքանով է նպաստել արդի արևելահայերենի բառապաշարի հարստացմանը: Կատարել ենք նաև իմաստային տարբեր դաշտերի քննություն, ինչպես և ներկայացրել այդ խմբերում ներառվող արմատական բառերի մեծ մասի ստուգաբանությունը:

Սույն հետազոտության համար հիմք են ծառայել հայտնի այլ բացատրական և մասնագիտական բառարաններ¹¹, մատենագրական զանազան աղբյուրներ, տարբեր ուսումնասիրություններ:

Նախ անդրադառնանք Լ. Հովհաննիսյանի բառարանում արձանագրված բառերի իմաստային խմբերին: Հիմնվելով բառարանների վիճակագրական տվյալների վրա՝ պարզ է դառնում, որ տարբեր թեմատիկ խմբերում ներառված որոշ բառեր որպես բառային միավորներ գոյություն ունեն, արձանագրված են բառարաններում, փոխանցվել են, սակայն աչքի են ընկնում պասիվ գործածությամբ, գործառնապես կենսունակ չեն, կիրառապես և քանակապես զիջում են մյուսներին: Սակայն չի բացառվում, որ դրանք ևս կարող են հետագայում անցնել լեզվի կենսունակ բառապաշարի մեջ:

Կենդանական աշխարհի հետ կապված անվանումներ: Կենդանական աշխարհին վերաբերող գոյականների մեջ կան ընդհանուր և հավաքական, տարբեր հասակների վերաբերող արմատական գոյականներ, սակայն դրանք չեն

⁴ Տե՛ս Հ. Աճառեան, Հայերեն նոր բառեր հին մատենագրության մեջ, Վենետիկ, 1922:

⁵ Տե՛ս «Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի. սրբագրուած եւ ճոխացուած Նորայր Բիւզանդացու ձեռքով». հրատարակութեան պատրաստեց Մ. Մինասեանը (ՆՀԲ-ի տպագիր օրինակի վրա ձեռագրով արված հավելումներ են), Ժնև, 1990:

⁶ Տե՛ս Ռ. Ղազարեան, Հ. Աւետիսյան, Նորայայտ բառեր գրաբարում, Եր., 2007:

⁷ Ա. Վարդանյանը 1924-30 թթ. Հ. Ոսկյանի հետ եղել է «Հանդես ամսօրեայ»-ի խմբագիր: 1913-23 թթ. նշված ամսագրի տարբեր համարներում հրատարակվել են Ա. Վարդանյանի «Բառաքնական դիտողություններ» վերտառությամբ հոդվածները, որոնք հետագայում լույս են տեսել «Ազգային Մատենադարան» մատենաշարով:

⁸ Ս. Մալխասեանց, Հայերեն բացատրական բառարան (այսուհետև՝ ՆԲԲ), Եր., 1944:

⁹ Է. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան (այսուհետև՝ ԱՀԲԲ), Եր., 1976:

¹⁰ Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան (այսուհետև՝ ԺՀԲԲ), Եր., 1969:

¹¹ Տե՛ս Գ. Աւետիքեան, Հ. Միւրմելեան, Ս. Աւգերեան, Նոր հայկազեան բառարան (այսուհետև՝ ՆՀԲ), հ. 1, Եր., 1979, հ. 2, Եր., 1981: Ռ. Ղազարյան, Գրաբարի բառարան, Եր., 2000: Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի(այսուհետև՝ ԱԲ), Վենետիկ, 1865: Հ. Աճառեան, Հայերեն արմատական բառարան (այսուհետև՝ ՀԱԲ), Եր., 1926: Գ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Եր., 2010: Լ. Խաչատրյան, Գրաբարի բացատրական բառարան. ձևաբանորեն տարարժեք բառեր, Եր., 2003: Լ. Խաչատրյան, Գրաբարի տարարժեք բառերի բացատրական բառարան, Եր., 1998:

ընդգրկում կենդանիների բոլոր խմբերը և գիտական դասակարգման ժամանակ լրացվում են բաղադրյալ գոյականներով¹²: Այս իմաստային դաշտում ընդգրկված են զանազան գոյականներ՝ *զիզն*¹³, շնաձկան մի տեսակ, ուռնաձուկ (112), *թեպեկ*¹⁴, կապիկ (121), *իբիս*¹⁵, քաջահավ (125), *խորոս*¹⁶, կենդանու տեսակ (125), *խեշակ*¹⁷, նժույգ, բուռակ (136), *կամամ*¹⁸, ձիու տեսակ կամ անուն (148), *կուռաբ*¹⁹, ագռավ (156), *կորնակ*²⁰, փոքրիկ կորյուն, ձագ (155), *տիպ*²¹, ոստրե, գաղտակուր կամ դրա պատյանը (276), *փահլ*²², արու ձի, նժույգ (281), *փաղիժ*²³, թունավոր սարդ, մորմ (281): Արմատական գոյականներից բացի՝ կան նաև բաղադրյալ բարդ և ածանցավոր բառեր՝ *թմբրաձուկն*, ձկան տեսակ՝ նարկա (122), *տղուկ*²⁴, ջրային փոքր որդ (277), *ոզնիկ*, փոքր ոզնի, ոզնու ձագ (224), *սայրջնագործ*, մետաքսաթել գործող որդ (47), *վիշապառիծ քաղ*, վիշապառիծ, առասպելական կենդանի (268), *ջրածի*, ծովային կենդանի (246), *փալանիկ*, լծկան ձի (280), *փորսհաւ*, թռչուն՝ հավալունս (284):

Բուսական աշխարհի հետ կապված անվանումներ: Բուսականության հետ կապված արմատական գոյականները առանձին բույսերի կամ սրանց մասերի անվանումներն են, որոնք տարբերվում են իրարից ըստ մարդու ընկալման, նրա արած համեմատության և օգտագործման: Բուսանուններից շատերը փոխառյալ բառեր են, և նրանց անվանումները բացահայտվում են ստուգաբանությամբ և ավելի ակնհայտ են դառնում բարդ և ածանցավոր բուսանունների դեպքում:

¹² Տե՛ս **Գ. Զահուկյան**, Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Եր., 1989, էջ 136:

¹³ «*Չիզն*» բառը Հ. Աճառյանը չի ստուգաբանում. ծագումն անհայտ է (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 2, էջ 95):

¹⁴ Անստույգ բառ, ՆՀԲ-ում՝ *թոբեկ* կատու կամ ընտանի նապաստակ՝ որպես իտալ. *toppo* մուկն: ԱԲ-ում՝ *թեբեկ* (տե՛ս ՆՀԲ, հ. 1, էջ 816: ԱԲ, էջ 322) :

¹⁵ *Իբիդը* մի տեսակ թռչուն է, որին պաշտում էին եգիպտացիները: Հ. Աճառյանը բառը համարում է հունարենից փոխառյալ՝ *իբիս* (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 2, էջ 236):

¹⁶ Անստույգ բառ: Հավանական փոխառություն է հունարենից, բայց բուն աղբյուրը նշված չէ (տե՛ս **Գ. Զահուկյան**, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Եր., 2010, էջ 284):

¹⁷ Ծագումն անհայտ է:

¹⁸ Անստույգ բառ է, որ մեկ անգամ է գործածված (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 2, էջ 500):

¹⁹ «*Կուռաբ*» բառը փոխառյալ է արաբերենից, Առձեռն բառարանում նշվում է որպես անստույգ բառ, որ նշանակում է «*թռչուն մը*» (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 2, էջ 663: ԱԲ, էջ 450):

²⁰ Հ. Աճառյանն այս բառի պարզ արմատը համարում է «*կոր*», որ լավ երևում է «*խոճկոր*» բառի մեջ. բոլորի նախալեզվյան ձևն է *g'rebbh*, սաղմ, երեխա (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 2, էջ 643: **Գ. Զահուկյան**, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 422):

²¹ Ծագումն անհայտ է: Հ. Աճառյանը նշում է, որ բառի ծագման վերաբերյալ տարբեր սխալ բացատրություններ են եղել. վերջին անգամ բառի նշանակությունը ճշտել է Ա. Վարդանյանը 1911 թ. «Հանդես ամսօրեայ»-ի էջերում՝ կապելով այն հունարենի հետ (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 4, էջ 409):

²² Փոխառություն է արաբերենից՝ *fabl*, որն է անասունի արուն (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 4, էջ 472):

²³ «*Փաղիժ* // *փաղեժ*» բառի ծագումն անհայտ է. Հ. Աճառյանը նշում է, որ այս բառը կապում են *փաղանգ*-ի հետ (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 4, էջ 474):

²⁴ Հոգնակին՝ *տղկունք*. «Են գորտք, որ այնպես մանրիկ է, մինչ *տղկունք* կըսեն զնոսա» (տե՛ս ՀԲԲ, հ. 4, էջ 423):

Եթե դրանց մեջ առկա են կոնկրետ իմաստային տարրեր, այսպիսի անվանումների վերլուծությունը պահանջում է կոնկրետ պատմական տվյալներ²⁵: Քննության ենթակա բառարաններում արձանագրված են բույսերի հետ կապված հետևյալ անունները. *ասկամունի*²⁶, դեղաբույս (52), *զոխ*²⁷, բանջարաբույսի դալար ցողուն (113), *թնիճ*²⁸, թին, խաղողի կորիզ (122), *թնահատ* խաղողի մեկ հատիկ (122), *լոտաս*²⁹ խոտաբույսի անվանում (132), *ծիծեռնախոտ* կանթեղխոտ (144), *կալանուն*³⁰ եղեգ (147), *կանեփհատ* կանեփի սերմ, հատիկ (149), *կորճ*³¹, ընկույզի կեղևը (155), *հերձաստերև* կվենի, հերձի ծառի տերևը (170), *ճանդար*³² սոսի, *մոլեքոյս* վայրի խոտ (198), *նշօշ*³³ սագախոտների կարգին պատկանող բույս (216), *ցաքի*³⁴ դժնիկազգիներին պատկանող վայրի բույսի տեսակ ժանտափուշ (279) և այլն:

Կրոնական նշանակության բառ-եզրույթներ: Կրոնի հետ կապված հասկացություններ են *երկինք* Աստված, նախաինամություն³⁵ (107), *եպիսկոպոսանիստ* եպիսկոպոսարան (101), *երկնաբիր* երկնքում բնակվող հրեշտակների մասին (107), *խաչաշտանակ* խաչի աշտանակ (133), *ծաղատիկ* տոմարական հաշվարկներով սխալ գատիկ (146), *կուռայ*³⁶ Ղուրանի ընթերցանությամբ զբաղվող մահմեդական հոգևորական (156), *հաղորդադրամ* հաղորդության համար տրվող դրամ (159), *կրկնադեմ* շատ դևեր պաշտող (157), *կրկնադիտություն* բազմաստվածություն պաշտելը, սնահավատություն (157), *կրկնածին* երկու անգամ ծնված՝ Քրիստոսի մասին իբրև ծնունդ Հոր աստծու և Մարիամ

²⁵ Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, էջ 134-135:

²⁶ Փոխառյալ է հունարենից, նույնն է «*ասկամունի*» պատաստուկազգիներ, պատաստուկի տեսակներից մեկը (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 4, էջ 158: Ռ. Ղազարյան, Բուսանունների հայերեն-լատիներեն ուսերեն-անգլերեն-ֆրանսերեն-գերմաներեն բառարան, Եր., 1981, էջ 84):

²⁷ Բառի ծագումն անհայտ է: Մրանից է կազմված «*զոխոյ*» «*զոխո*» մի տեսակ կաթոս բույս, որի տերևները սպանախի և բազուկի տերևներին են նման: Փոխաբերաբար նշանակում է նաև «աշտանակի բունը», որ պատվանդանի վրա է հաստատված (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 2, էջ 103):

²⁸ «*Թնիճ*» բառի հիմքում ընկած է «*թին*» անստույգ արմատը՝ խաղողի կորիզ, որից է նաև վերը նշված «*թնահատ*» բառը (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 2, էջ 184): Ըստ Գ. Ջահուկյանի՝ «*թին*» արմատը կարող է լինել բնիկ հնդեվրոպական (տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 267):

²⁹ *Լոտաս/լոտաս*. ըստ Ս. Մալխասեանցի՝ բառը ծագել է հունարենից՝ *lotos*, և ունի բազմաթիվ իմաստներ. 1.մի տեսակ առվույտ, 2.հունապ, 3.նունուֆար, 4.բոնչնի և այլն. միով բանիվ՝ զանազան բույսեր կոչվում են այս անունով (տե՛ս ՀԲԲ, հ. 2, էջ 218):

³⁰ Հունական փոխառություն է «*եղեգ*» բառի հայցականի ձևից (տե՛ս ՀԱԲ, հ.2, 485):

³¹ Գավառական *կորճ* կեղև. ծագումն անհայտ է (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 2, էջ 651-652):

³² Փոխառյալ է պարսկերենից՝ *cantar*, վրաց. *cantari՝ ճանդարի՝ սոսի, չինարի* (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 3, էջ 184):

³³ Անհայտ ծագման բառ՝ *կատադենի. լատ.՝ thely gonum* (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 3, էջ 463: Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 571):

³⁴ Մրա տերևներից ճգնավորները հաց էին պատրաստում: Հնարավոր է, որ գավառականների մեջ նույնացել է «*ցախ*» բառի հետ: ՆՀԲ-ում (հ.2, էջ 904) բառը նշված է «*ցաքի*» ձևով: Նոր հրատարակությունը ջնջում է այս ձևը և հաստատում «*ցաքի*», որ կենդանի է նաև գավառականներում (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 4, էջ 452):

³⁵ «*Երկնքից* մեզ լոյս լինի, ապա թե ոչ մարդկանցից յոյս չմնաց» (տե՛ս ՀԲԲ, հ. 1, էջ 593):

³⁶ Արաբերենից փոխառյալ՝ *qurra*, որ անկանոն հոգնակին է (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 2, էջ 663):

կույսի (157), **հերետիկոսություն**³⁷ եկեղեցու դավանանքին հակառակ դավանություն, հերձվածոդություն (170), **հիպոդիմնիսկոս**³⁷ պայմանական նշան՝ Ս. Գրքի թարգմանության մեջ բնագրից տարբերվող բառերն ընդգծելու համար (171), **հոգեփոսություն**՝ Ս. Գրքով խոսված մի բան, կեղծ գիտություն բարի և չար ոգիների՝ հրեշտակների մասին (173), **հրեշտակատես**՝ հրեշտակներ տեսնող (170), **հոգեփողոս**՝ հոգին սպանող (172), **դաշայ**³⁸՝ ասորական քահանա (180), **մակուրան**³⁹՝ դուրան (186), **մանիքեական**՝ Մանիի աղանդի, մանիքեության հետևորդ (187), **մեսիատես**՝ Քրիստոսին տեսնող (194), **նափորտակ**⁴⁰՝ հոգևորականի վերնաշապիկ, շուրջատ (212), **նեստորական**՝ Նեստորի վարդապետության հետևորդ (212), **նիկիական**՝ Նիկիայում կամ Նիկիայի ժողովում հաստատված (214), **շաբաթակրօնք**՝ հրեաների մոտ շաբաթը պահելը (219), **պարեզոտատոր**՝ փարաջավոր, կրոնավոր (242), **սատանայապաշտ**՝ սատանային պաշտող, ծառայող (250), **սուրբրնկալ**՝ սրբի մարմինն ամփոփող (255), **ստիխարին**⁴¹՝ կրոնավորի զգեստ (257), **տաքտիկոն**⁴²՝ դասավորություն, կարգ եկեղեցական աթոռների (274), **քաղկեդոնիկ/քաղկեդոնիտ**՝ քաղկեդոնական (285), **քրիստոսադաւանություն**՝ Քրիստոսին դավանելը (290), **քրիստոսանիշ**՝ Քրիստոսի նշանը՝ խաչը (290) և այլն:

Երաժշտություն, **արվեստ**, **գրականություն**, **ճարտասանություն**՝ **սիք**⁴³՝ երաժշտական գործիք, սրինգ (252), **սրնգահար**՝ սրինգ նվագող (259), **չորեքձայնեան**՝ քառաձայն, չորս տեսակ ձայն հանող (235), **առանդ**՝ բանաստեղծական տող (48), **առաւելահրաշ**՝ չափազանցված, հիպերբոլիկ (49), **առասպելարար**՝ առասպելներ պատմող կամ ստեղծող (48), **արվեստություն**՝ արվեստ, ճարտարություն (59), **բանիցրնկեր**՝ խոսքընկեր, խոսակից (68), **բաներգակ**՝ բանաստեղծ, ճարտասան (68), **բաներգություն**՝ գովք (68) և այլն:

³⁷ Փոխառյալ է հունարենից, նշանակում է *ենթաժապավեն*. կազմված է «տակր» և «ժապավեն» բառերից (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 3, էջ 96):

³⁸ Ասորական փոխառություն՝ ասորի քահանա. ծագում է *qas*՝ *ծերանալ* արմատից և բուն նշանակում է *ծեր*, *երեց* (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 3, էջ 165):

³⁹ Հավանաբար *Ղուրան*//*Կուրան*՝ ըստ արաբական սովորության՝ *մ*-ի հավելումով, որ կոչվում է *masdar-i mimi*՝ *միմ* տառով աներևույթ (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 3, էջ 233):

⁴⁰ Կազմված է «*նափորտն*» բառից, որ փոխառյալ է հունարեն համապատասխան կորսված մի ձևից, նշանակում է *վեր հանել*, *կրել*, *տանել*, և հունարենում պետք է նշանակած լիներ *վերարկու* (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 3, էջ 437):

⁴¹ Փոխառյալ է հունարենից, նշանակում է կրոնականի՝ հատկապես քահանայի կամ սարկավազի վերարկու (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 4, էջ 274):

⁴² Ծագում է հունարենից՝ *դասավորություն*, *կարգավորություն* (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 4, էջ 392):

⁴³ Ըստ Հ. Աճառյանի՝ ասորերենի գավառական անձանոթ ձևից փոխառյալ բառ է (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 4, էջ 223):

Գունանուններ՝ *ժանգառագոյն*⁴⁴ ժանգոտած պղնձի գույն, դեղնականաչավուն (124), *գարտակ*⁴⁴ դեղնավուն (111), *ծիրանատեսիլ* ծիրանագույն (145), *ծիրաներփնեան* ծիրանագույն (145), *ծիրանութիւն* ծիրանի գույնը (145), *շուշանակերպագոյն* շուշանագույն, սպիտակ (223), *սպիտակակերպ* սպիտակագույն (256), *սպիտակաձեւ* սպիտակափայլ, պայծառ (256), *տենչասպիտակ* հաճելի սպիտակ գույն ունեցող (274) և այլն:

Փիլիսոփայական եզրույթներ՝ *առինչունակ* փոխադարձ առնչակից, հարաբերվող (50), *առաջ* նախասկիզբ (48), *արմատ* սկզբնապատճառ, նախասկիզբ (59), *ենթակայ* սուբստրատ, միջավայր (101), *երկարմատեան* երկու նախասկիզբ ունեցող (107), *որակութիւն* տարր (227), *խուզակ* սկեպտիկ (140), *պիթագորուհի* Պյութագորի փիլիսոփայությամբ զբաղվող կին (243), *մտահասութիւն* իմացություն (199) և այլն:

Լեզվաբանություն անշաղկապաձեւ առանց կապակցելու (41), *անշարախառն* պարզ, ոչ բաղադրյալ (41), *անսահմանական* անցյալ կատարյալ ժամանակը (42), *բառիկ* պարզ, արմատական բառ (68), *առաւելակատարական* գերակատար ժամանակը (49), *վերնաբայ* մակբայ (266), *ռամբան* ռամկորեն խոսակցական լեզվով (247) և այլն:

Աստղագիտություն, ֆիզիկա, մաթեմատիկա: *Առիս* մոլորակի անուն՝ Հրատ մոլորակը (51), *Տաւռոն* աստղի անուն, «Ցուլ» համաստեղությունը (274), *շուն*՝ երեք համաստեղության անուն⁴⁵ (222), *բազմոյթ*՝ համաստեղության անուն (65), *աստր*՝ աստղագիտություն (55):

Ռազմական գործ. *պատգոսասպան*⁴⁶ պարսկական գավառի տեր, երկրակալ (239), *տաքսիտ* բերդապահ գործ (274), *սպուհիպատ* իշխան, գորավար (47), *ասպարախիտ* բազմաթիվ, խիտ վահաններով (52), *աղեղնաձիգ* նետաձիգ, նետ ու աղեղով զինված (24), *աղեղնաւորել* նետահարել (24), *ասպտամբանոց* ասպտամբների վայրը (47), *դրունգաբ*⁴⁷ հրամանատար, վաշտապետ (99), *խաղ* թուր (132), *խիշտ*⁴⁸ նիզակ (136), *ձիահեծեայ* ձիավոր զինվոր (179), *դրասպակ*⁴⁹ բանակի գորամիավորում՝ ջոկատ (98) և այլն:

Մարդ, ընտանիք, հարաբերություններ. *անդամակոյտ* կմախքները՝ մարմ-

⁴⁴ Բառը փոխառյալ է պահլավերենից՝ *zartak*՝ դեղնագույն, իսկ պահլավերեն *zaptak* բառը նշանակում է ձվի դեղնուց, սրա արմատն է *zart*՝ դեղին (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 2, էջ 84):

⁴⁵ Այս համաստեղություններից առաջինը կոչվում է Մեծ շուն՝ հարավային կիսագնդում, մյուս երկուսը՝ Փոքր շուն և Որսկան շուն՝ հյուսիսային կիսագնդում (տե՛ս ԺՀԼԲԲ, հ. 4, էջ 91):

⁴⁶ Պահլավական փոխառություն է՝ *patgospan*, որ կազմված է *patgos*՝ *գավառ* + *pan*՝ *պահապան* բառերից (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 4, էջ 39):

⁴⁷ Փոխառյալ է հունարենից՝ բյուզանդական զինվորական աստիճան, վաշտի պետ՝ 1000-3000 զինվոր ունեցող (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 1, էջ 696):

⁴⁸ Փոխառյալ է պարսկերենից՝ *xišt*՝ նիզակ, աշտ (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 2, էջ 368):

⁴⁹ Ենթադրվում է, որ իրանյան փոխառություն է՝ բանակի բաժանմունքներից մեկը (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 1, էջ 692):

նի մասերը՝ իրար վրա դրված (32), *անզգամիտ*՝ չզգացող, չմտածող (33), *անսնար*՝ սնար, բարձ չունեցող (43), *բանիցինդիր*՝ վեճի, բանակովի հետամուտ (68), *բանսերթուկ*՝ դյուրահավատ (68), *բասրասեր*՝ բանասարկու (68), *անսերմութիւն*՝ ամլություն (42), *արզանդակից*՝ հասակակից (56), *առամսեայք*՝ կանանց ամսականը (47), *արուագեղծ*՝ արվամուլ (59):

Կազմախոսական ձիգ՝ նյարդ, երակ (179), *դաստարակ*՝ ոսկրածուծ (91), *սպորտային հոլարան*՝ ըմբշամարտի հրապարակ (173), *հագուստ զանգապանակ*⁵⁰՝ ծնկակալ (110), *մուկ*⁵¹՝ վարտիք (199), *կրկնցակ*՝ վերարկու (158), *սնդր*⁵²՝ թիկնոց (253), *տոհբուն*⁵³՝ հոետորի, փիլիսոփայի հագուստ (277), *քրձակ*՝ այծի մորթուց պատրաստված հագուստ (291), *կերակուր խորակ*՝ ալյուրով պատրաստված ուտելիք (140), *կաղտի*՝ կաթնեղեն ուտելիք՝ կաթ, մածուն և այլն:

Մենք անդրադարձել ենք նաև տարարժեքության երևույթին, որը գրաբարի բառապաշարում դրսևորվող կարևորագույն լեզվական իրողություն է և մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում ինչպես համաժամանակյա, այնպես էլ տարժամանակյա ուսումնասիրության դիտակետերում: Տարարժեքությունը ընդգրկում է լեզվի՝ 1) բառային, 2) ձևաբանական, 3) շարահյուսական մակարդակները: Բառի բազմիմաստությունը հիմք է դառնում ձևավորելու ոչ միայն տարբեր խոսքիմաստային արժեքներ, այլև շարահյուսական տարբեր գործառույթներով հանդես եկող միավորներ: Համաժամանակյա դիտակետում առանձնացվում է բառերի այն շերտը, որն առկա է գրաբարի բառային կազմում՝ երկփեղկված բառիմաստներով և համապատասխան խոսքիմաստային արժեքներով՝ ձևավորված նաև նախագրային շրջանում: Լեզվի զարգացման տարժամանակյա կտրվածքում բառերի բովանդակային պլանում տեղի ունեցած փոփոխություններն ազդել են նրանց խոսքիմաստային իմաստի վրա՝ առաջ բերելով ձևաբանական տարարժեքություն: Այսպիսի մոտեցման դեպքում առանձնացվող տարարժեք բառերը, որոնց իմաստաարժեքային փոփոխությունների վերհանումն ու բացատրությունը պատմական բառարանի խնդիրն են, ձևավորվել են լեզվի զարգացման հինհայերենյան գոյավիճակի ենթափուլերում՝ 5-12-րդ դարերում⁵⁴: Բառաքերականորեն բազմիմաստ՝ երկարժեք համատեղումներով բառերի համար բերել ենք բնագրային օրինակներ վերոնշյալ բառարաններից, որոնց սահմաններում պարզ են դառնում այդ բառերի իմաստաարժեքային բացատրություններն ու փոփոխությունները: Ընդ որում «ի-

⁵⁰ Ծնկներն ու սրունքները պատող հատուկ կտոր, որ հնում ծառայել է նաև որպես զրահ, սոնապան (տե՛ս ԺՀԼԲԲ, հ. 2, էջ 6):

⁵¹ Բառի ծագումն անհայտ է (տե՛ս Գ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 535):

⁵² Անստույգ բառ. ծագումն անհայտ է:

⁵³ Փոխառյալ է հունարենից, կապվում է *շիել*, *մաշել*, *գործածել* բայերի հետ (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 4, էջ 432):

⁵⁴ Տե՛ս Լ. Խաչատրյան, Գրաբարի տարարժեք բառերի բացատրական բառարան, էջ 5:

մաստաարժեքային այդ կարգի փոփոխությունները կատարվել են հիմնականում գոյական, ածական կամ մակբայ սերիչ փոփոխություններից և տարամիտվել են նյութական բովանդակություն ունեցող խոսքի մասերի շրջանակներում»⁵⁵: Ձևաբանորեն տարարժեք բառերը կարող են ունենալ մեկից ավելի խոսքիմասային արժեքներ: «Այդ կարգի բառերը, որպես բառային միավորներ, բնագրից դուրս ընդհանուր ձևով համատեղում են տարբեր խոսքիմասային իմաստներ ու արժեքներ, սակայն դրանց երկատված բառիմաստներն ու խոսքիմասային արժեքները հստակ տարբերակվում են առանձին կիրառությամբ: Ձևաբանական արժեքի բաշխումը կատարվում է շարահյուսական մակարդակում, քանի որ իմաստագատիչ մյուս գործոնները տվյալ դեպքում չեզոքանում են»⁵⁶: Քննարկենք մեր ընտրանքի բառերից մի քանիսը, որոնք գրաբարում եղել են միարժեք, իսկ արդի հայերենի բառարաններում նշված են երկարժեք կիրառման վկայությամբ⁵⁷: *Ածական-մակբայ երկարժեքություն* . *Անճաշ*՝ 1. ած.՝ ճաշ չունեցող, անճաշ (ՉԲ, 40): «*Անճաշ օր, անճաշ տուն*» (ՀԲԲ, 1, 149): 2. մկբ.՝ չճաշած. «Երեխային *անճաշ* թողեց» (ՀԲԲ, 1, 149): *Գետնաքարշ*՝ 1. ած.՝ ցած, նվաստ. «...զի մի արհամարհեսցի վասն *գետնաքարշ* բառիցն եւ մտածութեանցն» (ՉԲ, 83): «...բարձրեն հպարտությամբ կը նայի *գետնաքարշ* վարունգին ու դրումին վրա» (ԺՀԼԲԲ, 1, 389): 2. մկբ.՝ *գետնաքարշ ձևով*. «Երեխաներն ավելի զվարճանում էին, երբ փողոցներով ...*գետնաքարշ* գերան էին տանում» (ԺՀԼԲԲ, 1, 389): *Գոյժակոհչ*՝ 1. ած.՝ չարագուշակ, գուժակոհիչ. «Եւ իսկոյն հասեալ արհասականն այն *գոյժակոհչ* աղմուկ» (ՉԲ, 87): 2. մկբ.՝ լացուկոճ անելով, գոռում-գոցունով (ՀԲԲ, 1, 459): *Զինաբարձ*՝ 1. ած.՝ զենքերով ծանրաբեռն. «Յիսուն երկու հազար գրաստս *զինաբարձս*» (ՉԲ, 112): 2. մկբ.՝ զենքերը բարձած (ԺՀԼԲԲ, 2, 32): *Թասուն*՝ 1. ած.՝ անհագ ուտելիս հեացող. «Որպէս զազրատեսակ է որովայնամոլութիւնն ըստ նմանութեան խոզի՝ տղմասէր, գոլորշուտ, ...*թասուն*» (ՉԲ, 87): 2. մկբ.՝ հևիհև. «...կը փախչտին շփոթ, *թասուն*, հուսահատ» (ԺՀԼԲԲ, 2, 143): *Լիահաւատ*՝ 1. ած.՝ ջերմեռանդ, հավատով լի. «Անզարդասէր եւ լիին, *լիահաւատ* եւ մեծայոյս» (ՉԲ, 129): Հավատով լի (ԱՀԲԲ, 1, 528): 2. մկբ.՝ լիովին հավատացած. «Տիկինը *լիահավատ* էր սպասել պատերազմի ելքին» (ԺՀԼԲԲ, 2, 408):

Ածական-գոյական երկարժեքություն՝ զինեհոտ՝ 1. ած.՝ զինուն հոտ տվող, զինի հոտող. «...զոռոյիսն ունելով ի քեզ եւ *զինեհոտ* նեխութիւնս» (ՉԲ, 85): «*Զինեհոտ* մառան» (ՀԲԲ, 1, 436): 2. գոյ.՝ զինու հոտ. «Բերանիցը *զինեհոտ* է բուրում» (ՀԲԲ, 1, 436): *Դագ*՝ 1. ած.՝ խաբեբայական. «Կինն էլոյժ զնա պատիր, ա-

⁵⁵ Նույն տեղում, էջ 10:

⁵⁶ Լ. Խաչատրյան, Գրաբարի բացատրական բառարան, էջ 6:

⁵⁷ Բնագրային օրինակները բերում ենք գրաբարի և արդի հայերենի բառարաններից՝ փակագծում նշելով բառարանը և էջը: Կան բառեր, որոնց համար բառարաններում բնագրային օրինակներ չկան:

դու եւ *դագ* բանիք» (ՉԲ, 90): Հրապուրիչ, կեղծավոր: 2. գոյ. կեղծիք, նենգություն (ՀԲԲ, 1, 481): *Չագրահոտ*՝ 1. ան.՝ զագրելի հոտով. «Իբրեւ զգերեզման *զագրահոտ* եբաց ամպարիշտն» (ՉԲ, 110): «*Չագրահոտ* կենդանի» (ՀԲԲ, 2, 5): 2. գոյ. զագրելի հոտ. «*Չագրահոտը* բռնել է շրջապատը» (ԺՀԼԲԲ, 2, 2): *Թզենասաղարթ*՝ 1. ան.՝ թզենու սաղարթներ, տերևներ ունեցող. «Որ վասն *թզենասաղարթ* զսփածանելիսն Ադամայ բառնալով» (ՉԲ, 121): 2. գոյ. թզենու սաղարթ (ԺՀԼԲԲ, հ. 2, էջ 195): *Խնորակեր*՝ 1. ան.՝ խնոր ուտող. «Դուք զայս թողեալ այլ ինչ եղիք նոր՝ քացախադաւան, *խնորակեր*, ջրապղտոր...» (ՉԲ, 137): «Սոնան մնաց յոթ *խնորակեր* երեխաների հետ» (ԺՀԼԲԲ, 2, 529): 2. գոյ. երեխա, մանուկ. «*Խնորակերներ*ի տէր է, բաց թողէք» (ՀԲԲ, 2, 270): *Խոյեղջիւր*՝ 1. ան.՝ խոյի նման եղջուրներ ունեցող. «Ով թագաւոր...*խոյեղջիւր...*» (138): 2. գոյ. խոյի եղջիւր (ԺՀԼԲԲ, 2, 547):

Գոյական -ածական երկարժեքություն լուացարար՝ 1. գոյ.՝ լվացք անող. «Մայրն երթեալ էր ի գործ, զի էր *լուացարար*» (ՉԲ, 130): «Հյումբաթի ձորում... մնացին հացթուխներ, գորար կանայք, *լվացարարներ*, գորգագործ պատավներ» (ԺՀԼԲԲ, 2, 431): 2. ան.՝ լվացք անող. «Մայրը եղել է մի *լվացարար* կին» (ԺՀԼԲԲ, 2, 431):

Լ. Հովհաննիսյանի «Գրաբարի բառարան: Նոր հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր»-ի և արդի հայերենի վերոնշյալ բառարանների համեմատությունից երևում է, որ կան բազմաթիվ բառեր, որոնք վաղուց հնացել և գործածությունից դուրս են մղվել, կան նաև բազմաթիվ եզրույթներ, որոնք մասնագիտական նեղ բնագավառից դուրս գրեթե կիրառելի չեն: Ակտիվ գործածություն ունեցող բառերից շատերը ժամանակի ընթացքում կարող են ավելի քիչ գործածական դառնալ, և ընդհակառակը՝ ոչ կենսունակ շատ բառեր կարող են լայնորեն տարածվել: Ինչ խոսք, հետագայում նորահայտ աղբյուրների և նորանոր ջանքերի ու պրպտումների արդյունքում կարող են հայտնաբերվել զգալի թվով բառեր, դարձվածքներ ու ոճեր, որոնք ավելի կհարստացնեն հայերենի հայտնի բառարաններում ամփոփված ընդհանուր բառամթերքը: Լ. Հովհաննիսյանի «Նոր հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր»-ից շատերը, պայմանավորված տեսական և գործնական անհրաժեշտությամբ, գլխաբառերի և նրանց նրբերանգների հաշվառումով, ինչպես նաև իրենց խոսքիմասային-քերականական հիմնական բնութագրերով, սակավ գործուն բառակերտման զանազան կադապարների ու ձևերի ակտիվացումով, մի շարք բառերի ու ածանցների բառաստեղծական դերի աշխուժացումով, բազմաթիվ նոր եզրույթների ստեղծումով կարող են նպաստել ժամանակակից հայերենի բառարանների նյութի համալրմանը, հայերենի բառապաշարի հարստացմանը: Սա էլ իր հերթին կնպաստի մատենագրական երկերի ճիշտ և լիարժեք թարգմանությանը՝ հաղորդելով որոշակի քերականական գիտելիքներ և հմտություններ գրաբարից բնագրում այս կամ այն բառի իմաստի ճշգրիտ մատուցման և ըմբռնման համար:

СУСАННА ГРИГОРЯН, НАИРА ПАРОНЫАН – *Обогащение словарного запаса современного восточноармянского языка за счет слов, не встречающихся в «Новом словаре древнеармянского языка».* – Целью данной статьи является демонстрация расширения словарного запаса современного восточноармянского языка за счёт слов, которые отсутствуют в «Словаре древнеармянского языка; слова незасвидетельствованные в новом словаре древнеармянского языка». Известно, что одним из ключевых компонентов языка является его лексика, отражающая изменения в общественной жизни. Лексика армянского языка постоянно эволюционирует, пополняясь многочисленными новыми словами и выражениями, требующими тщательного изучения. Некоторые слова сохранили своё первоначальное значение, в то время как другие приобрели новые значения.

В данной работе мы пытались проиллюстрировать сдвиги и изменения, произошедшие в лексике Грабара, а также выявить некоторые лексические особенности, сравнивая слова, зафиксированные в «Словаре древнеармянского языка; слова незасвидетельствованные в новом словаре древнеармянского языка» Л. Оганесяна, с теми, которые отсутствуют в данном словаре и в упомянутых словарях восточноармянского языка.

Богатство каждого языка определяется многообразием его лексического арсенала, включающего разнообразные группы слов, которые отличаются своим словарным запасом и употреблением и образуют независимые группы. Мы выделили слова из различных семантических областей и провели исследование, представив этимологию корневых слов, входящих в эти семантические группы.

На основе статистических данных из словарей выясняется, что некоторые слова, входящие в различные тематические группы и зафиксированные в словарях как лексические единицы, используются редко, становятся функционально устаревшими и уступают другим словам с точки зрения употребления и распространённости. Тем не менее существует вероятность того, что эти слова могут в дальнейшем расширить продуктивный словарный запас языка.

Ключевые слова: *лексика, семантическое поле, коренные слова, заимствования, словообразование, неологизм, восточноармянский язык, этимология, термин, грамматика*

SUSANNA GRIGORYAN, NAIRA PARONYAN – *The Enrichment of the Vocabulary of Modern Eastern Armenian According to the Words not Found in "New Haikazian Language Dictionary".* –

The present work aims to show the enrichment of the vocabulary of Modern Eastern Armenian according to the words not found in the "New Haikazian Language Dictionary". As it is known, the most sensitive of the components of the language is its vocabulary, directly expressing the changes in social life. The vocabulary of the Armenian language has been constantly changed, supplemented with numerous new words and combinations, which need a thorough examination. Some words have survived to this day and kept their basic meanings. Some have survived but have acquired new meanings. We have tried to demonstrate the shifts and changes made in Grabar vocabulary, and some lexical peculiarities, by comparing the word material attested in L. Hovhannisyan's "Grabar dictionary, words not attested in New Haikazian dictionary" and the above-mentioned dictionaries of Modern Armenian.

The wealth of each language is determined by the wealth of its vocabulary, which includes various word layers, distinguished by their word products and functions, and form independent groups. We have singled out words belonging to different semantic fields, and performed their examination, presenting the etymology of root words included in those semantic fields. Based on the statistical data of the dictionaries, it becomes clear that some words included in different thematic groups, which are recorded as lexical units in the dictionaries, stand out for their passive use, are not functionally viable, are inferior to others in terms of application and quantity, but it is not excluded that they can further add to the vibrant vocabulary of the language.

Key words: *vocabulary, semantic field, root words, borrowing, creation of words, neologism, Eastern Armenian, etymology, term, grammar*